

KATARZYNA STAŃCZAK-WIŚLICZ
Szkoła Nauk Społecznych przy IFiS PAN

PRZEZ HISTORIĘ ŻYCIA CODZIENNEGO DO HISTORII KOBIET O WSPÓŁCZESNEJ POLSKIEJ HISTORIOGRAFII KOBIECEJ

Od lat siedemdziesiątych XX wieku w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej nauki społeczne coraz częściej zajmują się kobietami jako grupą, którego położenie prawne i miejsce w hierarchii społecznej determinował czynnik od nich niezależny, mianowicie płeć. To zainteresowanie łączyło się ze studiami nad „mniejszościami” — etnicznymi, religijnymi itd. O marginalizacji kobiet decydowała jednak nie mała liczebność, ale rozmaite formy dyskryminacji — prawnej, religijnej czy obyczajowej.

Feministycznie zorientowane badania podnosiły problem pracy kobiet, przemian ich roli w rodzinie, udziału w życiu politycznym i rozmaitych sektorach szeroko definiowanej sfery publicznej. Następnie studia feministyczne zwróciły się ku badaniom nad przeszłością, akcentując kwestię niedostrzegalności kobiet w dotychczas pisanej historii. Od 1972 r., kiedy to Adele Aldridge dokonała spektakularnej dekonstrukcji słowa *history* odczytując je jako *his-story*, i zaproponowała tworzenie *my-story*, czy *her-story*, dzieje aktywności kobiet, ewolucja ich roli społecznej i rodzinnej stała się przedmiotem pogłębianych studiów.

Zwrot historiografii ku dziejom kobiet niewątpliwie był inspirowany przez rozwój ruchu feministycznego. Dyscyplina ta bowiem w znacznym stopniu odpowiada zwykle „na aktualne potrzeby społeczne: konstatając przeszłość — konstytuuje współczesność. Współczesność natomiast stawia jej nowe pytania i stwarza nowe problemy” (Kusiak 1995, s. 119). Rozwój historiografii polega zatem na poszukiwaniu nowych obszarów badawczych, nowych źródeł, stawianiu nowych pytań znanym już źródłom, wreszcie na ich reinterpretacji.

Potrzeba historii „kobiecej” rosła wraz z rozwojem ruchów kobiecych, z postęпами emancypacji, ze wzrostem poziomu wykształcenia kobiet. Refleksja

Adres do korespondencji: kwislicz@gazeta.pl

nad własnym miejscem w społeczeństwie współczesnym pobudzała do refleksji nad przeszłością.

Badaczki dziejów kobiet stanęły przed poważnym wyzwaniem. Światopogląd feministyczny dla części z nich mógł stać się uwikłaniem. Wśród badań prowadzonych na zachodzie Europy i w Stanach Zjednoczonych wyróżnia się historiografię feministyczną — „nacechowaną ideologicznie lub czerpiącą inspirację z innych ideologii” oraz bardziej neutralną ideologicznie historiografię kobiecą (Kusiak 1995, s. 122)¹. Trzeba przyznać, że owo „nacechowanie ideologiczne” odgrywało, przynajmniej na wstępnym etapie rozwoju historiografii kobiecej, niezwykle ważną rolę. To właśnie ruchy emancypacyjne, wywalczyszyszy dostęp kobiet do edukacji, a co za tym idzie — możliwość wypowiadania się w debacie naukowej, stymulowały rozwój zainteresowań przeszłością kobiet (Kusiak 1995, s. 119).

W Polsce historiografia kobieca na szerszą skalę rozwinęła się później niż w krajach zachodnich. Nikt nie kwestionuje potrzeby jej uprawiania, ale — zdaniem Anny Żarnowskiej (2001, s. 105) — polskie prace ciągle jeszcze pozostają w fazie kompletowania podstawowej wiedzy oraz „w fazie stabilizowania miejsca historii kobiet (i historii *gender*) jako pewnego kierunku, czy raczej orientacji badawczej w polskiej historiografii”. Dookreślenia wymaga samo pojęcie „historii kobiet”. Dzieje kobiet, rozmaicie ujmowane, obecne były w polskiej historiografii już od dawna. Najwcześniejsza ich postać to — podobnie jak w innych krajach — należące do „historii heroicznej” popularne w XIX stuleciu studia biograficzne nad wybitnymi postaciami, jednostkami, które odegrały w dziejach rolę wyjątkową. Taki trend utrzymywał się długo. Nic więc dziwnego, że pochodzący z 1912 r. „szkic historyczny” Antoniny Machczyńskiej to w istocie „poczet niewiast, korowód dziejowy, wspaniały i wzruszający pochod wielkich cieniów niewieściej przeszłości...”. Narzekający na skąpość źródeł dotyczących dziejów „zwykłych kobiet” Zygmunt Kaczkowski w dziele *Kobieta w Polsce* z końca XIX wieku w praktyce również koncentrował się na postaciach poza „zwykły” ogół wykraczających — małżonkach, córkach i siostrach królewskich, paniach z wielkich rodów. Deklarowane zaś studia nad historią „przeciętnych” kobiet zaowocowały pracą o charakterze antykwarycznym, powtarzającą frazesy o okrutnym losie kobiet w okresie przedchrześcijańskim czy o strasliwym zepsuciu obyczajów w epoce stanisławowskiej. W latach trzydziestych XX wieku Stowarzyszenie „Służba Obywatelska” wydawało serię biograficzną *Życiorysy Zasłużonych Kobiet*, a w obiegu popularnym prace tego typu nie były ewenementem. Legendy bohaterskiej doczekała się Emilia Plater, dużo uwagi poświęcano postaciom kobiet kanonizowanych i beatyfikowanych. Przez długi czas w studiach źródłowych nad dziejami kobiet dominowały wątki bio-

¹ Podział taki wydaje mi się cokolwiek niedopracowany, bo nieprecyzyjny. Trudno jest określić, od którego momentu zaczynają się badania „nacechowane ideologicznie”, a i te bardziej neutralne również mogą czerpać inspirację z „innych ideologii”.

graficzne, publikowano pamiątniki, świadectwa literackie postaci wybitnych, takich, które zaznaczyły swój jednostkowy udział w wydarzeniach. Za każdym razem jednak badacze skupiali się na „tych rodzajach kobiecej aktywności, które wykraczają poza role wyznaczone przez macierzyństwo, rodzinę i gospodarstwo domowe” (Żarnowska 2001, s. 101), czyli poza sfery życia w pewnym momencie historycznym zastrzeżone jako pola kobiecej działalności. Historiografia epok dawniejszych ograniczała się do badania dziejów władczyń, kobiet z możliwych rodów, w każdym razie tych o uprzywilejowanej pozycji w społeczeństwie. Jeżeli podejmowano badania nad kobietami spoza wąskiej elity społecznej, to były to przedstawicielki grupy pod innym względem wyjątkowej — czarownice (Kusiak 1995, s. 121). Studia nad dziejami kobiet w XIX i XX wieku eksponowały rolę postaci sztandarowych dla kształtowania polskiej kultury i tradycji narodowej. Niewątpliwie znaczenie miały tu tradycje historiografii romantycznej, podkreślającej rolę wątków patriotycznych i martyrologicznych². Ten nurt historiografii pomijał kwestie położenia społecznego kobiet, ich miejsca w strukturach lokalnych, a nawet roli w rodzinie. Wychodząc z założenia, że rozbiory, dwa nieudane powstania oraz ich następstwa odcisnęły piętno na społeczeństwie polskim, ograniczano się do modelu kobiety jako dobrej matki i patriotki, nie poddając go dyskusji ani analizie (Niewęłowska 2003, s. 46–47). W pracach nad dziejami kobiet pojawiało się zabarwienie moralizatorskie. Dwutomowe „studium historyczno-obyczajowe” Kaczkowskiego wyrastało ze sprzeciwu wobec nieobyczajnego i gorszącego, zdaniem autora, dzieła Micheleta *L'amour* i było poświęcone głównie świetlanym kobiecym postaciom naszej historii. Na miejsce w badaniach historycznych zasługiwały zatem jedynie te kobiety, które wykroczyły poza schemat pokornej służby rodzinie i ojczyźnie — święte, męczennice, bohaterki, w każdym razie były niezwykle. Paradoksalnie zatem te kobiety, które zbliżały się do propagowanego modelu kobiecości, pomijane były milczeniem. Sfera ich aktywności była sferą anonimową, z punktu widzenia „historii heroicznej” nieważną.

W takiej sytuacji nowatorską okazała się praca Łucji Charewiczowej, obecnie należąca do klasyki kobiecej historiografii, *Kobieta w dawnej Polsce. Do okresu rozbiorów*, opublikowana w 1938 r. jako pierwszy tom „Kultury polskiej i obcej” pod redakcją Kazimierza Hartleba. Wychodziła ona poza przyczynkarstwo i dotychczas uprawianą biografistykę, rozpatrywała dzieje kobiet każdorazowo w kontekście epoki. Wyrastała ze świadomości niedostatków dotychczasowych badań nad dziejami kobiet, koncentrujących się na wybranych środowiskach i wybranych rolach społecznych. „Historiografia [...] jedynie przez mężczyzn tworzona, podkreśla przede wszystkim rolę dynastyczną i rozrodczą kobiet” — pisała Charewiczowa (2002, s. 7). Jej zdaniem, przekazy o władczyniach, bohaterkach i świętych nie są miarodajne dla badań nad dziejami „przecięt-

² Stąd mnogość prac poświęconych kobietom — rewolucjonistkom, więźniarkom poszczególnych obozów koncentracyjnych, uczestniczkom kolejnych powstań.

nego kobiecego ogółu”, ponieważ „nierównie [...] większe mają znaczenie te księżne świątobliwe Kinga, Salomea, Jadwiga, Jolanta czy Anna w dziejach polskiego ducha religijnego aniżeli w dziejach kobiety” (tamże, s. 8–9). Kobiety, obciążone macierzyństwem i pracą w gospodarstwie domowym, miały „ściśle praktyczny kierunek życiowy”, obowiązki domowe stwarzały „codzienną skalę zainteresowań”. I to winno być stać się przedmiotem poznania historycznego.

Studia nad postaciami wyjątkowymi, wykraczającymi poza schemat kulturowo przypisanych ról i funkcji, mogą być zatem postrzegane jedynie jako najwcześniejszy, wstępny etap zainteresowania dziejami kobiet³. W żadnym razie nie mogą „zastąpić szerszych źródłowych studiów nad przesunięciami w społecznym podziale ról na męskie i kobiece oraz przestrzeni ich aktywności w społeczeństwie, a także nad przemianami szans życiowych zarówno kobiecej, jak i męskiej części populacji”. Te zjawiska bowiem uznaje Anna Żarnowska (2001, s. 103) za określające pola badawcze „nowoczesnej historii kobiet, jak i szerzej ujmując — historii *gender*”. Postulat rozszerzenia historii kobiet o historię *gender* (historię „relacji płci”), obecny zarówno w polskiej, jak i wcześniej w zachodniej historiografii, jest konsekwencją upowszechnienia w latach siedemdziesiątych XX wieku samego pojęcia *gender*, a co za tym idzie — postulatu zerwania z „biologizacją” historii kobiet, czyli sprowadzania jej do poziomu dziejów macierzyństwa, życia seksualnego i fizjologii ciała (Bogucka 1998, s. 13). Zagadnienia te są niewątpliwie bardzo ważne dla badań nad dziejami społeczeństw, ale nie powinny być traktowane jako dziedziny życia zastrzeżone wyłącznie dla ich kobiecej części.

Nader często z pojęciem „historii kobiet” myli się badania dziejów ruchów kobiecych, idei emancypacyjnych czy wreszcie samej emancypacji⁴. Na te tematy powstały w Polsce wartościowe studia szczegółowe, polskimi ruchami emancypacyjnymi zajmowali się także historycy obcy — anglojęzyczni i niemieckojęzyczni (np. Natalie Stegman). Tomasz Kizwalter (1996) omawiał dążenia do emancypacji kobiet jako przykład procesów modernizacyjnych społeczeństwa polskiego. Aneta Górnicka-Boratyńska (2001) szczegółowo przedstawiła cztery najbardziej znaczące rodzime „projekty emancypacji”. Dużą wartość ma również opublikowana przez tę autorkę antologia polskich tekstów feministycznych (Górnicka-Boratyńska 1999). Stanowi ona dobrze przygotowaną podstawę źródłową dla dalszych badań i umożliwia zaistnienie tych tekstów w obiegu czytelnicznym. Niedostatkiem polskich studiów nad ruchami kobiecymi jest to, że w niejednakowym stopniu są one poświęcone różnym regionom kraju, na przykład bardzo mało prac dotyczy Wielkopolski. Brakuje ponadto opracowań porównawczych, które pozwoliłyby na uchwycenie specyfiki kwe-

³ Sławomira Walczewska (2001, s. 242–247) ten wstępny etap studiów nad dziejami kobiet określa mianem „słynne kobiety”.

⁴ Walczewska (tamże, s. 245–247) wymienia te zagadnienia jako oddzielne aspekty szerzej pojmowanej historii kobiet.

stii kobiecej w poszczególnych regionach. W każdym razie temat emancypacji istnieje, natomiast „historia kobiet w sensie historii przemian roli kobiecej nie została jeszcze napisana” (Walczeńska 2001, s. 244). Gromadzenie faktografii winno być etapem wstępnym, „następnym krokiem jest badanie prawidłowości w tej faktografii, konstruowanie zależności nowego typu, a nawet proponowanie nowej periodyzacji uwzględniającej różnice w dziejach obu rodzajów” (Walczeńska 2001, s. 247).

Propozycja odejścia od klasycznej, przyjętej w dotychczasowej historiografii, periodyzacji dziejów pojawiała się w kręgu badaczek historii kobiet na zachodzie Europy już wcześniej. Podnoszono kwestię braku koherencji między periodyzacją opierającą się na wydarzeniach politycznych, przemianach ustrojowych, ekonomicznych czy nawet kulturalnych a dziejami kobiet. Powszechnie przyjęty podział chronologiczny odpowiada bowiem tradycyjnej wizji historii, współbrzmiającej z heglowskim twierdzeniem, że historię piszą wojny, a czas bez nich to „białe kartki”. Tymczasem dla dziejów kobiet ważne są „zmiany w technice tradycyjnych prac kobiecych, przemiany mentalne wpływające na relacje między płciami, przekształcenia modelu rodziny, ustawodawstwo zawodowe, postęp w higienie i medycynie, modyfikacje systemu kształcenia, możliwość pracy zawodowej i prawa do godziwego zarobku” (Kusiak 1995, s. 127).

Chronologia wojen i traktatów politycznych nie przystaje także do badań nad mentalnością. Philippe Ariès, badając stosunek do śmierci w cywilizacji Zachodu udowodnił, że między wiekiem XVI a XVIII nie zaszły w tej dziedzinie szczególnie istotne zmiany, dzieje mentalności nie pokrywają się zatem z periodyzacją historii politycznej, społecznej czy nawet kulturowej (Historia... 1999, s. 8). Klasyczna periodyzacja nie odpowiada także dziejom kobiet. Dla ich historii bowiem, zresztą tak jak dla historii wszystkich „zwykłych ludzi”, ważniejsze niż teksty traktatów politycznych czy zmiany uzbrojenia jest „znikanie jednych przedmiotów, a pojawianie się innych” w gospodarstwie domowym, świadczące o zamianach zachodzących w pracach domowych, o zmniejszaniu się ich czasochłonności, a więc o polepszaniu się jakości życia (Kowecka 1996, s. 261).

Problemem kluczowym dla historiografii kobiecej okazuje się zatem określenie specyficznych pól badawczych. Na gruncie polskim program studiów nad dziejami kobiet sformułowała już w 1933 r., podczas VII Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych, Łucja Charewiczowa w referacie zatytułowanym: *Est-il fondé d'écrire une histoire spéciale de la femme?* (Czy uzasadnione jest opracowywanie specjalnej historii kobiet?). Postulowała otwarcie nowego etapu w badaniach nad dziejami kobiet w Polsce, w oderwaniu od haseł zarówno patriotyczno-religijnych, jak i emancypacyjnych, polegającego na rzetelnych poszukiwaniach i analizach źródłowych oraz na stosowaniu naukowych metod badawczych (zob. Bogucka 1998, s. 20).

Historiografia kobieca stopniowo dookreślała obszary swoich poszukiwań badawczych, roztrząsała kwestie metodologii, musiała odpowiedzieć na po-

jawiające się z różnych stron podstawowe pytanie o miejsce historii kobiet w badaniach historycznych. Czy należałoby ją traktować jako „suplement” do dziejów powszechnych, uwypuklający obecność i udział kobiet „w wydarzeniach z historii świata, [przedstawiający] takie obszary aktywności kobiet, które uniwersalna — czyli męska historia — rzadko zauważa”? (Walczewska 2001, s. 242–243). Czy może historia kobiet winna stać się odrębnym działem, tak jak historia myśli ekonomicznej, ubioru czy obyczajów?

Łucja Charewiczowa w 1933 r. postrzegала naukę jako nie podlegającą podziałom ze względu na płęć „wspólnotę wysiłków”, do której kobiety historyczki miałyby dodawać „zapoznawane długo wartości kobiece” (Charewiczowa 1933, s. 28). Badaczki zajmujące się dziejami kobiet przede wszystkim zwracają uwagę na to, że dostrzeżenie zróżnicowania płciowego, sformułowanie kategorii *gender* stało się dla historiografii ważnym doświadczeniem. W tradycyjnych pracach bowiem pojawiały się kategorie rasy, narodowości, religii, klasy społecznej czy orientacji politycznej, ale na podstawie milcząco przyjętego założenia odnoszono je tylko do mężczyzn. Wyodrębnianie historii kobiet z historii globalnej jest jednak traktowane jako zabieg cokolwiek sztuczny, który „może stanowić model i jako taki być punktem odniesienia w badaniach i przy tworzeniu konstrukcji teoretycznych” (Kusiak 1995, s. 132). W praktyce natomiast dzieje kobiet, zdaniem ich badaczek, winny być traktowane jako należące do uniwersalnego kursu historiografii. Maria Koczerska w referacie „Geneza, znaczenie i trudności badań nad kobietą i rodziną w przeszłości” (zob. Przybyłowicz 1997, s. 442) stoi na stanowisku, iż tematyka roli i udziału kobiet w życiu prywatnym i publicznym i dzieje rodziny nie mogą być badane jako oddzielne działy historii, ale w związku z badaniami nad historią kulturalną, społeczną i polityczną epoki. Historiografia kobieca w Polsce, a także w Stanach Zjednoczonych oraz na zachodzie Europy dostrzega potrzebę analizy ról pełnionych zarówno przez kobiety, jak i przez mężczyzn oraz związanych z nimi gestów i rytuałów. Historia kobiet nie może być rozpatrywana w izolacji od dziejów całego społeczeństwa, chodzi raczej o ukazanie relacji zachodzących między płciami (Bogucka 1998, s. 14). Podobnie zakreślane przez Annę Żarnowską pole badawcze historii kobiet — jako refleksji nad przemianami społecznej roli kobiet, nad przemianami szans życiowych zarówno mężczyzn, jak i kobiet — zakłada „uniwersalną” wizję historii.

Polska historiografia kobieca przede wszystkim podkreśla ważność swojego przedmiotu badań, poszukując, nie bez emfazy, wartości uniwersalnych. Otóż historia kobiet miałaby być „dziś odpowiedzią na bardziej ogólnoludzkie, aniżeli tylko kobiece, pytanie o własną tożsamość, o ludzką kondycję” (Kusiak 1995, s. 132), opartą przy tym na standardach naukowej poprawności i prze-myślanej metodologii.

Obecne w pracach zachodnich lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku żądania, aby historię kobiet badać wychodząc od aktualnych kobiecych doświadczeń, co w rezultacie dałoby jednostronne skoncentrowanie się

na „dziejach ucisku”, dalekie od standardów naukowego obiektywizmu, a przy tym przez wyizolowanie specyficznych doświadczeń kobiecych zaciemniające obraz rzeczywistych stosunków między płciami, traktowane są już raczej jako etap rozwoju myśli feministycznej niż jako postulat badawczy dla historiografii. Badania nad historią kobiet stanowiące niewątpliwie próbę poszerzenia wizji przeszłości powinny być pełnoprawnym tej wizji elementem.

Historiografia kobieca napotyka rozmaite problemy. Pierwszym jest skąpa baza źródłowa. To też był powód, dla którego starsza historiografia nie poświęcała kobietom zbyt wiele uwagi, a jeśli się nimi zajmowała to przedmiotem zainteresowań czyniła kobiety wybitne — te, o których zachowały się przekazy źródłowe. Kobiety stanowiące milczącą część społeczeństwa, tak jak biedota, ludzie niewykształceni, na ogół nie wytwarzały źródeł. Mogą to wyjaśniać choćby dysproporcje w poziomie alfabetyzacji kobiet i mężczyzn, na ziemiach polskich przez długi czas bardzo wyraźne. „Braki w archiwach nie są jedynie funkcją mizoginizmu dawnych społeczeństw. Aktywny udział kobiet w grze politycznej, w tworzeniu kultury był nikły, stąd też nikła ich obecność w źródłach. Kobiety pozostawały na marginesie życia publicznego, podobnie jak chłopci, żebracy, dzieci, miejski plebs i przestępcy” (Kusiak 1995, s. 125).

Co więcej, źródła pisane, które kobiet dotyczyły — teksty normatywne, kodeksy obyczajowe — wytwarzane były przez mężczyzn i odbijały w dużym stopniu męskie poglądy na temat kobiet. Zdaniem Charewiczowej (2002, s. 9), taki rodzaj źródeł wpływał na kształt prac historycznych: „Martwością tej pośredniości — pisała — tchnie też cała dotychczasowa literatura o dawnej kobiecie”. Oczywiście, takie przekazy pośrednie stanowią cenne źródło informacji na temat postulowanego miejsca kobiet w hierarchii społecznej, ale wyraźnie odczuwalny jest brak świadectw bezpośrednich, osobistych z wielu epok. Im bliżej czasów nam współczesnych, tym więcej pojawia się samodzielnych wypowiedzi kobiet. Wzrastający dostęp do edukacji dawał możliwość zabierania głosu i stymulował chęć korzystania z tej możliwości. Badania nad dziejami najnowszych pozwalają na wykorzystywanie źródeł ustnych — wywiadów, wspomnień i opowieści. Istotą brytyjskiego nurtu *oral history* stało się oddanie głosu upośledzonym warstwom społecznym (w tym kobietom) — tym, którzy z różnych powodów nie pozostawiają świadectw pisanych. Wywołane źródła ustne, przez tradycyjną historiografię traktowane nieco lekceważąco, mają swoją specyfikę, wymagają odejścia od „obiektywnej chronologii” mierzonej czasem seryjnym i linearnym, „nie odpowiadają dokładnie na pytanie: kiedy?, jak?, dlaczego? Mogą nam za to uświadomić dlaczego myślimy że tak było. Mogą pokazać czytelnikowi jak to było być robotnikiem w fabryce Forda...” (Kurkowska-Budzan 1998, s. 76).

Źródła ustne mogą też pozwolić na poznanie kobiecego doświadczenia historycznego, wyłączonego z podporządkowanej chronologii dziejów politycznych sfery publicznej. Tworzenie i wykorzystywanie takich źródeł zastrzeżone jest jednak, z oczywistych względów, dla historyków czasów najnowszych. Za-

łożenia brytyjskiej *oral history* mogą jednak wyznaczać perspektywę na przyszłość. Rejestrowanie i gromadzenie wypowiedzi „zwykłych” kobiet stworzyłoby dodatkową bazę źródłową dla przyszłych badań, choć badacze najnowszych dziejów kobiet stają już w obliczu obfitości przekazów pisanych — także tych tworzonych przez anonimowe, „zwykłe” aktorki historii.

Kolejny problem to już wcześniej omawiana kwestia periodyzacji dziejów i związana nim potrzeba dookreślenia obszarów zainteresowań historiografii kobiecej. Skoro klasyczna periodyzacja, mierzona wojnami, traktatami pokojowymi, sojuszami dynastycznymi czy narodzinami ideologii nie jest dla dziejów kobiet adekwatna, to należy poszukiwać innej. Zachodnia myśl feministyczna od początku mocno akcentowała tę kwestię. Dla Charlotte Perkins Gilman uprawiana na początku XX wieku historia była opowieścią o działaniach wojennych i podbojach, Helena Maria Swanwick definiowała ją jako zapis bitew i przymierzy tworzony przez mężczyzn i dla mężczyzn (zob. Domańska 1999, s. 176). W tak pojmowanej historii kobiecie doświadczanie świata pozostawało niezauważalne. W 1929 r. Wirginia Wolff pisała: „A po naszych matkach, naszych prababkach, cóż po nich pozostało? Nic, tylko tradycja [...], nic prócz ich imion, dat zaślubin i liczby dzieci, które urodziły” (cyt. za Domańska 1994). To wszystko mogło być niczym dla dawnej historiografii, z pierwszych dziesięcioleci ubiegłego wieku. Ale już w końcu XIX wieku w Wielkiej Brytanii pojawiły się, jako sprzeciw wobec wojennej „historii trąbki i bębena”, postulaty badania historii „zwykłych ludzi”. Przedmiotem zainteresowania stało się życie codzienne „zwykłych” mieszkańców miast i wsi — robotników i rolników (Kurkowska-Budzan 2003, s. 39). Nurt ten, w drugiej połowie XX wieku silnie nasycony ideologią lewicową, z czasem związał się z historią gospodarczą w duchu szkoły „Annales” i uległ przemianom metodologicznym pod wpływem francuskiej tzw. nowej historii, ukierunkowanej w stronę antropologii historycznej i badań nad mentalnością. W Polsce wpływy brytyjskiej historiografii pozostawały znikome.

Najbardziej na polską historiografię współczesną oddziałała bowiem francuska szkoła „Annales” uformowana przez Marca Blocha, Luciena Febvre’a i Fernanda Braudela⁵. Zarzucili oni uprawianie jedynie „historii wydarzeniowej”, zdominowanej przez fakty natury politycznej i koncentrującej się na wybitnych jednostkach, na rzecz badania „długiego trwania” — czyli długofalowych procesów, których twórcami są całe społeczeństwa, bez względu na płeć czy status społeczny (Bogucka 1998, s. 10). Badania nad procesami „długiego trwania”, podobnie jak badania nad mentalnością, przedmiotem swoich zainteresowań czyniły także kobiety.

⁵ Historiografia francuska wywierała wpływ na polską już przed drugą wojną światową, potem związki te kontynuowano. Brytyjska natomiast pozostawała na marginesie zainteresowań. Ponadto mimo lewicowego zaangażowania ideologicznego brakowało jej czerpanych ze znajomości marksizmu podstaw metodologicznych.

Historiografia kobieca domagała się ujmowania dziejów kobiet jako jednego z podstawowych elementów dziejów społecznych w historycznym „długim trwaniu”. Badania takie miały jednak niedostateczną bazę źródłową. Do kobiet należało bowiem „karmienie domowników, rodzenie dzieci i opieka nad nimi, dbanie o swój wygląd zewnętrzny itp.” (Walczewska 2001, s. 245), a zatem rodzaje aktywności podejmowanej w domu — miejscu prywatnym. Pozostając (od czasu rozdziału domu i pracy wraz z powstawaniem manufaktur) na marginesie życia publicznego, kobiety realizowały się w przestrzeni życia prywatnego. Tę przestrzeń historycy uznają za domenę aktywności kobiecej — „jest to między innymi cała sfera życia prywatnego. Rodzina, macierzyństwo, prace domowe, relacje wzajemne kobiet i mężczyzn, obyczaje, życie towarzyskie...” (Kusiak 1995, s. 132).

Widać więc, jak ważne dla historiografii kobiecej są kategorie sfery publicznej i prywatnej. Nie wdając się w rozważania na temat wielości sfer publicznych, czy też wielu aspektów sfery publicznej, trzeba podkreślić, że historyczny proces separowania miejsca pracy i miejsca życia rodzinnego określił pozycję kobiety w hierarchii społecznej, izolacja od aktywności publicznej skazała ją na rolę „nieobecnego” w źródłach. Doświadczenie kobiece kształtowało się zatem w codzienności. Codziennosc, sfera życia oswojona, stabilna, powtarzalna i podlegająca rutynie, rzadko pozostawia zindywidualizowane świadectwa źródłowe. Mało jest informacji pozostawionych bezpośrednio, osobiście i celowo przez uczestniczki „pisanej kobiecą ręką” codzienności — tej, na którą składały się szafy, kuchnia, obory⁶.

Wydaje się, że kategoria codzienności jest dla badań nad dziejami kobiet bardzo ważna, ważniejsza nawet od kategorii prywatności. W przypadku mężczyzn bowiem można odróżnić aktywność publiczną i prywatną (nie tylko w domu, ale i w klubie, czy nawet domu publicznym), bywali oni uczestnikami wydarzeń „nadzwyczajnych” (niezależnie od ich skali), kobiety zaś w sferze publicznej w zasadzie nie mogły zaistnieć, w odniesieniu do nich rozdział publiczne–prywatne jest bezprzedmiotowy. „Codziennosc” jednak to pojęcie nastroczające historykom wielu trudności definicyjnych, spór toczy się o jego pojemność jako przedmiotu badań, o stosunek „życia codziennego” do „życia prywatnego” (Niewęglowska 2003, s. 63).

Tradycyjna historiografia traktowała codzienność jako obszar rutyny, którego mało ważni aktorzy pozostają anonimowi i są postrzegani jako niezdolni do „uczestniczenia w historii”. Nowsze badania dążą do przededefiniowania pojęcia codzienności, do dostrzeżenia w niej „pola produkcji” — poprzez przekaz tradycji, wartości, socjalizację kolejnych pokoleń (Bertaux-Wiame 1983, s. 101). Maria Bogucka (1996, s. 252–253) widzi w życiu codziennym jedną z trzech (obok „wielkich wydarzeń” i mentalności) płaszczyzn procesu histo-

⁶ Wątek ten poruszyła Joanna Partyka na konferencji „Splendory i codzienność dworu szlacheckiego w Polsce w XVII–XVIII w.”, Warszawa, 19 czerwca 1997 r.; zob. Główna 1997, s. 446.

rycznego i przypisuje jej niezwykle ważną, jeśli nie podstawową, rolę. Życie codzienne ulega bezpośredniemu wpływowi wielkich wydarzeń, choć samo na nie bezpośrednio nie oddziałuje. Czyni to za pośrednictwem mentalności kształtowanej w przeważającej mierze przez doświadczenia codzienne.

We współczesnej historiografii badania życia codziennego w większym stopniu traktują kobiety jako równoprawnych uczestników procesów historycznych. Wśród źródeł wykorzystywanych w badaniach codzienności wymienia się na przykład, nie zaznaczając ich specjalnego, błahego, bo kobiecego charakteru, książki kucharskie, przepisy kosmetyczne, higieniczne, poradniki domowe, czasopisma z wykrojami mody, podręczniki *savoir-vivre'u* (Kowecka 1996, s. 259). Dla historyków dziejów najnowszymi cennym źródłem są wreszcie przekazy ustne — wywołane wspomnienia o ważnych wydarzeniach i opowieści o rutynie dnia codziennego. Wśród nowych wątków badawczych polskiej historiografii pojawiły się bowiem w ostatnim dziesięcioleciu zagadnienia związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego, rodziną, rolą kobiet w kształtowaniu kultury życia codziennego (Sierakowska 2000, s. 19).

Zdaniem Anny Żarnowskiej (2001, s. 109), obserwacja realizowanych w życiu codziennym tradycyjnych ról kobiecych związanych z macierzyństwem i rodziną „stanowi niezbędny element podstawowego pola badań historii kobiet, jakim są przemiany ich ról społecznych”. Przemiany owe widać bowiem w praktyce dnia codziennego. Zakreślając pola zainteresowań zespołu badawczego od końca lat osiemdziesiątych XX wieku zajmującego się na Uniwersytecie Warszawskim studiami nad historią kobiet w XIX i XX wieku, Żarnowska wymieniała:

- rodzinę i gospodarstwo domowe,
- szeroko rozumianą sferę edukacji,
- aktywność zawodową i kulturę pracy,
- życie publiczne, społeczno-polityczne i ruchy kobiece,
- twórczość intelektualną i artystyczną,
- kulturę dnia codziennego,
- kulturę czasu wolnego,
- modele małżeństwa,
- wychowanie seksualne i kulturę życia seksualnego.

Te zagadnienia decydują o kształcie życia codziennego, mówią o kierunkach i tempie procesów modernizacyjnych zachodzących w społeczeństwie. Nie były one we wcześniejszych badaniach brane pod uwagę w stopniu dostatecznym. Żarnowska podkreśla, iż studia nad przekształceniami społecznymi zachodzącymi na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku winny rozszerzyć swój obszar zainteresowań. Dotychczas bowiem „na ogół nawet nie dostrzegano odmienności tempa, zasięgu, form, a nawet swoistości mechanizmów procesu modernizacji społecznej w kobiecej połowie społeczeństwa” (Żarnowska 1990, s. 13). Uzupełnieniu tych luk mają służyć prace zespołu badaczy uczestniczących w kolejnych projektach serii „Kobieta i...” pod redakcją

Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca⁷. Punktem wyjściowym serii stało się szerokie rozumienie odnoszonego do kobiet pojęcia emancypacji jako procesu „zwiększania się ich szans społecznych” na rozmaitych polach: rodziny i życia codziennego, edukacji, aktywności kulturalnej i zawodowej, polityki i życia publicznego, wreszcie czasu wolnego.

Niezwyczajnie cenne okazały się podejmowane w kolejnych tomach próby rozszerzenia tytułowych pojęć poza ich tradycyjny, dość wąski zakres znaczeniowy. Na przykład studia nad obecnością kobiet w świecie polityki nie miały ograniczać się jedynie do rejestracji niewątpliwie interesujących przypadków działaczek partii politycznych, ruchów społecznych czy rozmaitych konspiracji. Tego typu opracowania pojawiały się już wcześniej i można je lokować w obrębie nurtu biografistycznego zainteresowanego dziejami kobiet wybitnych. Studia zawarte w tomie *Kobieta i świat polityki* natomiast miały być poświęcone analizie zwiększającego się stopniowo od połowy XIX wieku udziału kobiet w życiu publicznym, definiowanego jako wszelkie formy zbiorowego działania, „które wymagały przekroczenia granic rodziny i domowego ogniska, wyznaczających uprzednio niemal bez wyjątku zakres akceptowanej społecznie kobiecej aktywności” (Żarnowska 1994, s. 2). Miały posłużyć poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o prawomocność i wiarygodność stereotypowego poglądu o przeciwności strategii życiowych kobiet i mężczyzn: kobiecego zaangażowania w prywatną sferę rodzinną i męskiego „altruizmu w służbie publicznej”. Ukazały wreszcie, dotąd lekceważone, specyficzne „kobiece” formy aktywności publicznej, traktując je jako pomost między rodzinną prywatnością a „służbą społeczeństwu”. Tom *Kobieta i kultura życia codziennego* przyniósł z kolei studia nad unowocześnieniem gospodarstw domowych, nad estetyką dnia powszedniego, wreszcie nad kierowanymi do kobiet ogłoszeniami i reklamami prasowymi, czyli nad tym, co konstytuowało wzory codzienności, a co często bywało traktowane jako „nieważny” margines procesów historycznych. Wyzwaniem dla tomu poświęconego kulturze czasu wolnego stało się pytanie o zróżnicowany zasięg „konsumpcji” kultury popularnej, o jej relacje z męskim i kobiecym czasem wolnym.

Kolejne tomy serii podejmowały analizę zmieniającej się w drugiej połowie XIX i początku XX wieku sytuacji społecznej kobiet na ziemiach polskich — w różnych środowiskach i na obszarach różnych zaborów. Podejmowano badania nad sytuacją kobiet ze środowisk robotniczych (A. Żarnowska, D. Jarosz, M. Przyborowska), mieszczańskich i burżuazyjnych (M. Nie-

⁷ Kolejne tomy serii przygotowywanej w Uniwersytecie Warszawskim pod redakcją tych autorów to: *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, Warszawa 1990; *Kobieta i edukacja w XIX i XX wieku*, Warszawa 1992; *Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i początkach XX wieku*, Warszawa 1994; *Kobieta i kultura: kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, Warszawa 1996; *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX*, Warszawa 1997; *Kobieta i praca: wiek XIX i XX*, Warszawa 2000; *Kobieta i kultura czasu wolnego*, Warszawa 2001.

tyksza, R. Kołodziejczyk, A. Janiak-Jasińska, M. Kondracka, J. Sikorska-Kulesza), inteligentkich (J. Hoff, K. Sierakowska, U. Perkowska), ziemiańskich i szlacheckich (D. Rzepniewska, J. Sikorska-Kulesza), chłopskich (M. Knothe, W. Mędrzecki). Powstały studia analizujące przemiany ról społecznych kobiet żydowskich (N. Koestler, A. Cała, A. Wiernicka). Autorzy opracowań zawartych w kolejnych tomach wykorzystywali źródła „codzienne”, które tradycyjna historiografia obdarzała ograniczonym zaufaniem i traktowała jako błahe, a więc korespondencję prywatną osób „zwykłych”, prasę kobiecą, ogłoszenia i reklamy prasowe, podręczniki szkolne. Pozwalały one na refleksję nad zasięgiem procesów emancypacyjnych realizowanych w życiu codziennym zwykłych kobiet. To kultura życia codziennego bowiem ukazuje rzeczywisty zakres modernizacji społeczeństwa.

Stanowiąca przedmiot zainteresowania najnowszej polskiej historiografii współtworzona przez kobiety kultura życia codziennego ma obejmować „normy i rytuały życia wewnątrzrodzinnego, wzorce obowiązujące w gospodarstwie domowym i w codziennej konsumpcji”, wreszcie estetykę dnia powszedniego (Żarnowska 2001, s. 310). Te sfery życia, stanowiące przez długi czas domenę kobiet, w nowszych badaniach zostały dowartościowane — jako podlegające poznaniu naukowemu, jako ważne dla historycznych procesów „długiego trwania”. Dopiero badania nad nimi pozwalają na formułowanie wniosków co do kształtu i zmian społecznego statusu kobiet w przeszłości. Dlatego ważne jest „przyjrzenie się tradycyjnym polom działalności kobiet, tj. życiu rodzinnemu i specyficznym obszarom życia publicznego, np. działalności dobroczynnej. Dopiero zbadanie roli kobiet w tych obszarach życia daje możliwość uchwycenia związków i zależności między różnymi sferami życia społecznego i umożliwia bardziej precyzyjną odpowiedź na pytanie o społeczny status kobiet w Polsce we wzajemnych społecznych relacjach płci...” (Sierakowska 2000a, s. 9). Zainteresowanie historią życia codziennego wiąże się z zainteresowaniem dziejami rodziny, czyli głównym polem aktywności kobiet. Dla wczesnej historiografii kobieta była „matką — wychowawczynią bohaterów” (Petrażycka-Tomicka 1914, s. 1), dla nowej — liczą się wzory życia w rodzinie, układ wzajemnych relacji między jej członkami. Okres międzywojenny jest przedmiotem interesujących prac Włodzimierza Mędrzeckiego (1997) i Katarzyny Sierakowskiej (2000b), problemy te w epoce staropolskiej poruszał Andrzej Karpiński (1995), a w późnym średniowieczu — Maria Koczerska (1975). Ważny temat miejsca kobiet samotnych (panien, wdów, kobiet rozwiedzionych lub porzuconych) w społeczeństwie, ich pozycji i funkcjonowania w strukturach lokalnych poruszył Cezary Kukło (1998). Maria Bogucka (1992) dokładnie badała sytuację wdów. Cenne dla badań nad dziejami rodziny, a zatem i miejscem w niej kobiet są studia z zakresu demografii historycznej (Waszak 1954–1955; Izydorczyk 1983).

Współczesna historia kobiet szuka swego miejsca w obrębie szeroko rozumianej historii społecznej i kulturowej — dziedzin cieszących się w ostatnich

latach w Polsce rosnącym zainteresowaniem. „Można przypuszczać, że daje to również szansę rozwoju polskim badaniom historycznym uwzględniającym perspektywę *gender*” — ocenia Sierakowska (2000a, s. 21).

Do nurtu historii społecznej uwzględniającej perspektywę *gender* należą prace Andrzeja Karpińskiego (1990, 1992, 1993, 1995). Badacz ten interesował się dziejami „zwykłych” kobiet — tych trudniących się handlem, rzemiosłem, pracownic najemnych, wreszcie służących i kobiet marginesu, przede wszystkim prostytutek. Studia nad przestępczością kobiet wiele mówią o ich miejscu w społeczeństwie — tym postulowanym i tym realizowanym — o zakresie wolności osobistej, o sposobach realizacji i odrzucania narzucanych norm zachowania. Obok Karpińskiego podejmował te zagadnienia Marcin Kamler (1986, 1991). Działalnością gospodarczą kobiet, codziennym funkcjonowaniem folwarku i gospodarstwa domowego pod ich zarządem zajmowali się Maria Bogucka (1996b) i Andrzej Wyczański (1976). Studia te dają wgląd w zakres codziennych czynności i obowiązków kobiecych, dużo mówią o ich pozycji w rodzinie i środowisku lokalnym. Całościowe ujęcie dziejów kobiet w Polsce, różnych aspektów ich życia: religijności, wykształcenia, ruchliwości społecznej i przestrzennej, zawiera *Białogłowa w dawnej Polsce* Marii Boguckiej. Praca ta dotyczy także „zwykłych” kobiet, tych spoza elit społecznych, nie pozostawiających po sobie bezpośrednich świadectw źródłowych. Nurt pogłębionej historii społecznej reprezentują wcześniej już wzmiankowane kolejne tomy studiów pod redakcją Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca. Zawarte w nich prace poruszały problematykę wzorców życia rodzinnego, kultury dnia codziennego, roli „pań domu” w jej kształtowaniu, edukacji, aktywności zawodowej, wreszcie czasu wolnego w różnych warstwach społeczeństwa polskiego XIX i XX wieku.

*

Historia kobiet jest w Polsce dziedziną stosunkowo młodą, nie wypracowała jeszcze własnej metodologii, boryka się z problemami terminologicznymi (Bogucka 1998, s. 23). Zakres jej zainteresowań współgra z obecnym w najnowszej historiografii zainteresowaniem badaniami nad życiem codziennym. Niezależnie od zakresu semantycznego i toczonych wokół niego sporów pojęcie to określa pole aktywności kobiet w przeszłości. Jako takie staje się polem badawczym historyków zajmujących się dziejami kobiet. Studia nad codziennością pozwalają bowiem na badanie historii „przeciętnego kobiecego ogółu”, pochłoniętego przez „ściśle praktyczny kierunek życiowy”, jak w latach trzydziestych ubiegłego stulecia pisała Łucja Charewiczowa.

Historia kobiet nie została jeszcze napisana, jej miejsce nie zostało jednoznacznie określone. Z pewnością jednak szansę jej rozwoju stwarza nurt pogłębionej historii społecznej i historii kulturowej. Orientacja w tym kierunku stanowi „dla historii *gender* główny wyznacznik miejsca w polskiej historiografii” (Żarnowska 2001, s. 114).

BIBLIOGRAFIA

- Bertaux-Wiame I., 1983, *Vie quotidienne, pratiques féminines et historicité*, „Revue Suisse de Sociologie”, nr 1.
- Bis W., Brzuska M., Jasiński M., „Życie codzienne w średniowiecznym mieście”: konferencja w Sobótce, 22–25 X 1996 r., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1997, nr 1.
- Bogucka M., 1992, *Wdowi skarb z 1566 r. Inwentarz ruchomości Małgorzaty Feldstete, wdowy po Tidemanie Feldstete*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, H. Z. Nowak (red.), Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- Bogucka M., 1996a, *Życie codzienne — spory wokół profilu badań i definicji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3.
- Bogucka M., 1996b, *Gender in the Economy of a Traditional Agrarian Society: the Case of Poland in the XVIth–XVIIth Centuries*, „Acta Poloniae Historica”, t. 74, s. 5–20.
- Bogucka M., 1998, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Trio, Warszawa.
- Charewiczowa Ł., 1933, *Stanowisko kobiet polskich w popularyzatorskiej i naukowej pracy historycznej*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 2.
- Charewiczowa Ł., 2002, *Kobieta w dawnej Polsce. Do okresu rozbiorów*, PTPN, Poznań.
- Domańska E., 1994, *Historia feminizmu i feministyczna historia*, „Odra”, nr 7–8.
- Domańska E., 1999, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Głowacka A., 2002, *Mieszkanki Wojnicza: sytuacja kobiety w małym mieście w XVI–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 2.
- Główka D., 1997, *„Splendory i codzienność dworu szlacheckiego w Polsce w XVII–XVIII w.”: sesja naukowa w Warszawie, 19 czerwca 1997 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3–4.
- Górnicka-Boratyńska A., 1999, *Chcemy całego życia: antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870–1939*, Res Publica, Warszawa.
- Górnicka-Boratyńska A., 2001, *Stańmy się sobą. Cztery projekty emancypacji 1863–1939*, „Świat Literacki”, Izabelin.
- Historia..., 1999, *Historia życia prywatnego*, t. 3: *Od renesansu do oświecenia*, Ph. Aries (oprac.), R. Charter (red.), tłum. różni, Ossolineum, Wrocław.
- Izydorczyk A., 1983, *Rodzina chłopska w Małopolsce w XV–XVII w.*, w: *Spółczesność staropolskie*, t. 3, A. Wyczański (red.), Warszawa.
- Kaczkowski Z., 1895, *Kobieta w Polsce. Studium historyczno-obyczajowe*, Petersburg.
- Kamler M., 1986, *Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, z. 1.
- Kamler M., 1991, *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia*, PWN, Warszawa.
- Karpiński A., 1990, *Przekupki, straganiarki, kramarki. Zakres feminizacji drobnego handlu w miastach polskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, z. 1–2.
- Karpiński A., 1992, *Żeńska służba domowa w miastach polskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, w: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, J. Sztetyło (red.), Semper, Warszawa.
- Karpiński A., 1993, *Prostytutki, złodzieje, czarownice. Z badań nad kobiecą przestępczością w Poznaniu w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 1–2.

- Karpiński A., 1995, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, IH PAN, Warszawa.
- Karpiński A., 1996, *Życie codzienne — nowy kierunek badań w ramach historii kultury*, Warszawa 29.IX.1995 r., „Kwartalnik Historyczny”, nr 1.
- Kizwalter T., 1990, *Procesy modernizacji a emancypacja kobiet na ziemiach polskich w XIX w.*, w: *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), IH UW, Warszawa.
- Koczerska M., 1975, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, IH UW, Warszawa.
- Kowecka E., 1996, *Źródła do badań życia codziennego w XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3.
- Kukło C., 1998, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej: studium demograficzno-społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kurkowska-Budzan M., 1998, *Archiwa pamięci — oral history*, „Historyka”, t. 28.
- Kurkowska-Budzan M., 2003, *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków.
- Kusiak A., 1995, *O kobiecej historiografii*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 1–2.
- Machczyńska A., 1912, *Kobieta polska. Szkic historyczny skreślony na wystawę w Pradze w r. 1912*, Lwów.
- Mędrzecki W., 1997, *Konwenans wiejski i nowe wzorce zachowań kobiet na wsi w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), DiG, Warszawa.
- Niewęłowska A., 2003, *Kwestia kobieca na ziemiach polskich w XIX w. — stan i perspektywy badań*, „Klio”, nr 3.
- Petrażycka-Tomiczka J., 1914, *Z dziejów kobiety polskiej. Cztery odczyty*, Lwów.
- Przybyłowicz O. M., 1997, „Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych”: konferencja w Toruniu, 10–11 kwietnia 1997 r., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3–4.
- Sierakowska K., 2000a, *Przegląd piśmiennictwa poświęconego dziejom kobiet w Polsce międzywojennej*, w: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), DiG, Warszawa.
- Sierakowska K., 2000b, *Macierzyństwo — wizje a rzeczywistość*, w: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), DiG, Warszawa.
- Szołtysek M., 2002, *Od strategii przetrwania...*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, s. 193–199.
- Walczeńska S., 2001, *Historia kobiet i jej różne postaci*, „Katedra”, nr 1.
- Waszak S., 1954–1955, *Dziełność rodziny mieszczańskiej i ruch naturalny ludności miasta Poznania w końcu XVI i w XVII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, s. 316–184.
- Wyczański A., 1976, *Kobiety kierownicze folwarków w starostwie sieradzkim w XVI w.*, „Zapiski Historyczne”, z. 3.
- Zierkiewicz E., 1995, *Szkic panoramiczny sytuacji społecznej kobiet w różnych okresach historycznych*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 1–26.
- Żarnowska A., 1990, *Przedmowa* w: *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), IH UW, Warszawa.
- Żarnowska A., 1994, *Przedmowa* w: *Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i początkach XX wieku*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), IH UW–DiG, Warszawa.

- Żarnowska A., 2001, *Studia nad dziejami kobiet w dzisiejszej historiografii polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” nr 3.
- Żarnowska A., Szwarc A. (red.), 1997, *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX*, DiG, Warszawa.

THROUGH EVERY-DAY LIFE HISTORY TO WOMEN'S HISTORY ON CONTEMPORARY WOMEN'S HISTORIOGRAPHY

Summary

The essential aim of this article is to present the progress in research of the contemporary Polish feminist historiography and problems which it faces. It was the feminist movement and progress of emancipation which resulted in the increasing interest in women's history. In fact, there were a few works concerning history of women in the Polish historiography in the 19th century, but they focused on exceptional personalities: queens, saints, women from the noble families. Moreover, the impact of the romantic historiography coping with the national questions simplified the image of a woman, showing her as the heroic Polish Mother. Everyday life of ordinary women remained outside the terms of scientific debate. However, as the consequence of the historical construction of two separate spheres, public and private, women's activity had been restricted to the domestic and personal, everyday life. In connection with this, historians are short of written sources left by women.

Lucja Charewiczowa in 1938 was the first to make demand for research on the history of ordinary women, their everyday activities. Contemporary feminist historians see everyday life as the main domain of their interest. They emphasize the importance of research on household, family life, consumption and the culture of everyday life. At the same time, they put stress on the necessity of including the history of women to the main "universal" historiography. Meanwhile, universal historiography shows increasing interest in history of everyday life, cultural history and comprehensive social history, thus incorporating the research field of history of women, its methods and results.

Key words/słowa kluczowe

historiography / historiografia; feminism / feminizm; everyday life / życie codzienne